

УДК 373.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4\(18\)-411-423](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-4(18)-411-423)

Дука Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-8186-3769>

РОЗВИТОК ЕМПАТІЇ У ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті з'ясовано, що емпатія – це розглядання ситуації з погляду співрозмовника, розуміння його емоційного стану, здатність емоційно реагувати на неблагополуччя іншої людини, прагнення полегшити або поділити її стан. Визначено, що моральна вихованість неминуче орієнтується на здатність людини співпереживати, співчувати, сприяти іншій людині. Як обов'язкова вимога до виховання моральних стосунків дітей розглядається розвиток їх соціальної орієнтації, емпатії. З'ясовано, що емпатія, є найважливішим чинником формування допомагаючої поведінки.

Встановлено, що емпатійність виявляється у терпимості до вираження емоцій іншими людьми; намаганні зрозуміти внутрішній світ співрозмовника; готовності адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її іншою людиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається. Узагальнено, що виховання через художню літературу призводить до значних змін емоцій, почуттів дитини, що сприяє виникненню в дитини живого відгуку на різні події життя, перебудовує її суб'єктивний світ.

Зокрема, обґрунтовано, що казка, є тим прекрасним інструментом, який може оживити емоції та почуття дітей. У старшому дошкільному віці є потреба в емпатичному відчутті через бурхливий розвиток комунікативних взаємин. Саме через казку можна впливати на почуттєву сферу і давати дітям необхідні надбання та навички.

Встановлено, що з п'яти років у дітей починається інтенсивний розвиток почуттєвої сфери і саме казка, є тим прекрасним інструментом, який може оживити їхні емоції та почуття. У старшому дошкільному віці є потреба в емпатичному відчутті через бурхливий розвиток комунікативних взаємин. Саме через казку можна впливати на почуттєву сферу і давати дітям ті надбання та навички, у яких є потреба, проте ще нема фізіологічної та вікової готовності.

Ключові слова: емоційна сфера, емпатія, діти дошкільного та молодшого шкільного віку, художня література, казка.

Duka Tetiana Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-8186-3769>

DEVELOPMENT OF EMPATHY IN CHILDREN THROUGH FICTION LITERATURE

Abstract. The article found out that empathy is considering the situation from the point of view of the interlocutor, understanding his emotional state, the ability to emotionally react to the misfortune of another person, the desire to alleviate or share his condition. It was determined that moral education is inevitably oriented towards a person's ability to empathize, sympathize, and help another person. The development of their social orientation and empathy is considered a mandatory requirement for the education of children's moral relations. It was found that empathy is the most important factor in the formation of helping behavior.

It has been established that empathy manifests itself in tolerance for the expression of emotions by other people; efforts to understand the interlocutor's inner world; readiness to adapt one's perception of a specific situation to another person's perception of it in order to better understand what is happening to them. It is summarized that education through fiction leads to significant changes in the child's emotions and feelings, which contributes to the emergence of a child's lively response to various life events, rebuilds his subjective world.

In particular, it is substantiated that a fairy tale is a wonderful tool that can revive the emotions and feelings of children. In older preschool age, there is a need for empathetic feeling due to the rapid development of communicative relationships. It is through a fairy tale that you can influence the sensory sphere and give children the necessary possessions and skills.

It has been established that intensive development of the sensory sphere begins in children from the age of five, and a fairy tale is a wonderful tool that can revive their emotions and feelings. In older preschool age, there is a need for empathetic feeling due to the rapid development of communicative relationships. It is through a fairy tale that you can influence the sensory sphere and give children the possessions and skills they need, but they are not yet physiologically and age-ready.

Keywords: emotional sphere, empathy, children of preschool and primary school age, fiction, fairy tale.

Постановка проблеми. Нині ситуація в нашій країні особливо зосереджує увагу наукової та педагогічної спільноти до питання емоційної сфери дітей. Від моменту воєнних дій суттєво підвищилася необхідність у підтримці дітей в умовах війни, наданні їм допомоги при подоланні стресу,

переживанні та співпереживанні втрати, горя, печалі та страждання, через втрату домівок, здоров'я, батьків та ін. Тому саме зараз проблема розвитку емоційної сфери дітей, зокрема емпатії є досить важливою та актуальною.

Науковці зазначають, що саме в спільній діяльності та спілкуванні, якщо вони вірно організовані, з'являється єдність емоційних переживань, виникає можливість збагачення почуттями іншої людини.

Моральна вихованість неминуче орієнтується на здатність людини співпереживати, співчувати, сприяти іншій людині. Як обов'язкова вимога до виховання моральних стосунків дітей розглядається розвиток їх соціальної орієнтації, емпатії. Тож очевидною є необхідність формування в дітей дошкільного віку емпатії як обов'язкової умови успішного становлення їх, гуманних взаємин, початкової ланки соціально схвалюваної, моральної поведінки. Першочерговим завданням кожного педагога є виховання людяності, високих моральних рис, гуманності зростаючої особистості, яка творитиме майбутнє [10, с. 2]. Слід зазначити, що слово, а саме художня література є впливовим інструментом у формуванні позитивних почуттів таких як співпереживання, переживання, розуміння почуттів інших.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає, що результат сучасної дошкільної освіти та особистісне надбання мають відображати взаємопов'язані компоненти, серед яких важливе значення відводиться емоційно-ціннісному ставленню. Педагогічні впливи мають забезпечити цілісність особистості, яка проявляється в розвинених емоціях, зростаючій свідомості, керованій поведінці [1, с. 4-5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ряді сучасних досліджень розглядалися різні аспекти проблеми морального виховання дітей дошкільного віку (Л. Артемова, З. Борисова, Н. Горопаха, О. Мельничук, В. Павленчик, Т. Поніманська, Т. Пономаренко, Т. Фасолько та ін.). Особливості розвитку емоцій у дітей дошкільного віку досліджували Г. Балл, О. Бондаренко та ін. Зокрема вивченням особливостей розвитку гуманних почуттів в дошкільному віці займалися С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько. Дослідженню проблеми становлення й розвитку емпатії приділяли увагу Г. Бейтсон, А. Валлон, Е. Мерфі, Д. Пінк, Е. Тітченер, О. Олійник, Т. Пономаренко, К. Роджерс, Г. Сухорукова та ін.

Генезис сприйняття та процеси розуміння дошкільниками художнього слова, а саме казки досліджували Д. Арановська-Дубовіс, О. Заїка, Є. Цопа та ін. [1].

Мета статті - розкрити сутність поняття «емпатія» та схарактеризувати вплив художньої літератури на розвиток емпатії у дітей.

Виклад основного матеріалу. Одна з головних характеристик морально розвинених дітей – це емпатія та здатність піклуватися про оточуючих людей. Важливо пам'ятати, що хоча наші діти й народжуються із природними здібностями до емпатії та великодушності, розвиток цих рис характеру не

відбувається природним чином, більше того, згасає, якщо їх залишити без уваги. Емпатія – це здатність співпереживати іншій людині та розвивається в процесі життя при взаємодії дитини з іншими людьми.

Поняття «емпатія» у психологію було введено у 1909 р. англо-американським психологом Е. Тітченером, позначаючи ним розглядання ситуації з погляду співрозмовника, розуміння його емоційного стану. Попри те, що впродовж тривалого часу емпатію досліджують фахівці із філософії, психології, педагогіки, медицини, лінгвістики, цей феномен ще не повністю зрозумілий. Це свідчить про те, що емпатія – доволі складний процес.

Актуальними для нашого дослідження є результати вивчення сутності та особливостей співпереживання французький філософом, психологом та педагогом А. Валлоном [3]. Учений досліджував розвиток «емоційної чутливості» дитини від народження до підліткового віку, виділяючи сензитивні періоди становлення співпереживання в ранньому онтогенезі: перший, третій і сьомий роки життя.

М. Мерфі вивчає емпатійну поведінку дітей 3-4 років у групі як прояв соціальної орієнтації. Він визначає емпатію як здатність емоційно реагувати на неблагополуччя іншої людини, прагнення полегшити або поділити її стан. Виникнення емпатії залежить від ступеня близькості з об'єктом (чужа чи близька людина); від частоти спілкування з ним; інтенсивності стимулу, який викликає емпатію (біль, сльози тощо); попереднього емпатійного досвіду. Розвиток емпатії пов'язує з розвитком та віковими змінами таких індивідуальних якостей як темперамент, сила емоційної збудливості тощо [6].

Згідно з дослідженням К. Роджерса, емпатійний спосіб спілкування з іншою людиною означає входження в особистий світ іншого і перебування в ньому «як удома». Це схоже на ситуацію, коли людина начебто тимчасово живе іншим життям, делікатно перебуває в ньому без оцінювання і засудження.

Багато науковців визначають емпатію, як найважливіший чинник формування допомагаючої поведінки. Наприклад, Г. Бейтсон стверджує, що більше людина схильна до співпереживання, то вища її готовність допомогти в конкретному випадку.

Емпатійність виявляється у:

терпимості до вираження емоцій іншими людьми;

намаганні зрозуміти внутрішній світ співрозмовника;

готовності адаптувати своє сприймання конкретної ситуації до сприймання її іншою людиною для кращого розуміння того, що з нею відбувається.

Відсутність емпатії або її низький рівень свідчать про байдужість людини, її емоційну черствість.

Гуманні стосунки розглядаються як одна з найважливіших та обов'язкових частин внутрішньої структури різних видів моральних

взаємовідносин (дружніх, турботливих, доброзичливих тощо); як необхідний ступінь у становленні різних видів моральної взаємодії дітей; як обов'язкова умова функціонування різних соціальних взаємозв'язків (Л. Артемова, З. Борисова, Р. Буре, А. Гончаренко, Л. Крайнова, В. Павленчик). В практиці формування гуманних взаємовідносин у дітей старшого дошкільного віку використовуються загальноприйняті методи, прийоми, засоби. Проте в цілій низці наукових досліджень (В. Піменова, Ю. Приходько) відзначається особлива, дуже важлива роль становлення емпатії дошкільників як обов'язкової умови успішного формування їх гуманних стосунків. Акцентується увагу на необхідності актуалізації емоційного компоненту як пускового механізму прояву різних форм гуманізму та ролі емпатії як початкової ланки соціально схвалюваної, моральної діяльності дітей дошкільного віку. Таким чином, основується на вищезначеному, вважаємо можливим констатувати, що одним з головних шляхів формування гуманних стосунків у дітей дошкільного віку є створення таких умов, за яких кожна дитина, вступаючи у взаємодію з оточуючими людьми, виступає суб'єктом емоційних переживань і в той же час – об'єктом позитивного емоційного ставлення (В. Абраменкова, Л. Божович, І. Бех, В. Котирло, Г. Кошелева, О. Кононко, А. Макаренко, Я. Неверович, В. Сухомлинський).

Вивчаючи питання емоційного розвитку дитини в контексті проблем її морального виховання, розкриває особливості розвитку емпатії в дітей дошкільного віку. Емпатійний процес являє собою триланковий однонаправлений ланцюжок: співпереживання, співчуття, сприяння й характеризується єдністю емоційних і когнітивних компонентів, які по-різному співвідносяться на певних етапах розвитку означеного процесу. При цьому активізація когнітивних елементів, які викликають бажання розібратися в ситуації, послаблює ідентифікацію.

Таким чином, перша ланка емпатійного процесу є суто емоційною. Управління емпатійним процесом дозволяє привести його до результативного моменту – сприяння (допомагаючої поведінки).

Важливим є завдання навчити дитину спостерігати за особливостями діяльності однолітків і, виходячи з цього, робити висновки щодо їх настрою. Необхідно вчити безпосередньо спостерігати за мімікою (виразом очей, положенням губ тощо), особливостями пози, рухів, ходи, а також використовувати розглядання дітьми спеціально виготовлених фотокарток з яскраво вираженим емоційним станом однолітків (плачуть, радіють, сміються, дивуються, відчувають задоволення або відразу тощо). Вчені акцентують увагу на тому, що для розпізнавання дошкільниками емоцій можуть використовуватися книжки, діафільми, виразні ілюстрації, що добре передають емоційні стани людини. Визначається важливість спрямування уваги дітей на розуміння самопочуття, настрою, емоційного стану оточуючих. Діти повинні розуміти причину виникнення того чи іншого настрою в

однолітка (для цього потрібно поговорити з ним й уважно спостерігати за його діями) та відповідно реагувати: жаліти, якщо йому погано (хтось в родині захворів чи сталося нещастя), радіти разом з ним, якщо він відчуває радість.

Маленька дитина абсолютно не здатна до співчуття по відношенню до іншої людини. Саме тому вона може кричати, коли у мами болить голова, не замислюється про почуття іншої дитини, коли відбирає у нього лопатку і т.д. Дитина раннього віку (до 3 років) практично не здатна виявляти емпатію по відношенню до інших людей. Але поступово, в дошкільному віці, ми можемо спостерігати перші прояви співпереживання по відношенню до інших людей.

Можна виділити три умови, які є необхідними для розвитку у дитини здатності до співпереживання:

- Отримання власного позитивного досвіду;
- Усвідомлення власних емоцій і почуттів;
- Усвідомлення того, що ймовірно відчуває інша людина. Ці умови одночасно є етапами розвитку емпатії.

Посилення в правилах емоційної орієнтації на однолітків розглядається в дослідженні Г. Лаврентьевої як обов'язкова умова виховання моральних стосунків дітей. Учена наголошує на особливому значенні формування в дітей уміння розуміти однолітка в залежності від власних переживань [5]. З цією метою дитині допомагають усвідомлювати власний стан шляхом його опису та вираження з цього приводу співчуття. Як одне з основних завдань розвитку особистості дитини А. Рояк визначає орієнтацію науки та практики на «складний, афективний внутрішній світ дитини», необхідність формування в дітей соціальної спрямованості на однолітка, вміння бачити й розуміти іншу дитину, здатність ставити себе на її місце (ідентифікувати себе з нею), переживати її емоційні стани, вміти дієво відгукуватися на них [8]. Досліджуючи проблему формування позитивного емоційного ставлення дітей один до одного в процесі спільної діяльності, Ю. Приходько робить важливий для нас висновок, що для дітей середнього дошкільного віку найбільш характерними засобами вираження емоцій є міміка та жести, хоча вони ще недостатньо яскраві [4].

Для дітей старшого дошкільного віку важливу роль відіграє також мовлення, його змістовий бік та інтонаційно-ритмічні характеристики. В старших дошкільників більш багатозначними стають міміка, пантоміміка, жести. Дослідниця доводить, що в дітей середнього дошкільного віку емоційне ставлення до оточуючих ще тільки починає формуватися, через обмежений соціальний досвід вони недостатньо володіють засобами вираження свого ставлення до людей. На наступному ж віковому етапі дошкільного дитинства, коли загострюється потреба дитини у взаємодії з однолітками, розвиваються її різні форми, «мова почуттів» вдосконалюється.

Це досягається завдяки спеціальній організації різних видів діяльності та спілкування дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти, що

передбачає збагачення взаємодії дітей емоційними контактами, посилення їхньої емоційної орієнтації на іншу людину, розвитком емпатії. З метою ефективного розвитку емпатії в дітей старшого дошкільного віку в нашому дослідженні було визначено такі основні педагогічні умови: комплексний розвиток емпатії в сукупності всіх компонентів емпатійного процесу (когнітивного, діяльнісного, афективного); емоційне опосередкування процесу розвитку емпатії в старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти [8].

Важливу роль при формуванні в дітей емоційної сфери художня література. Виховання художнім словом призводить до значних змін емоцій, почуттів дитини, що сприяє виникненню в неї живого відгуку на різні події життя, перебудовує її суб'єктивний світ.

Для деяких дітей ключовим моментом при сприйнятті художнього твору є моральна поведінка діючих осіб, особливості їхніх взаємостосунків, їх емоційний стан. Проте для більшості дошкільників основоположним моментом є сфера предметних дій героїв. Діти часто невірно встановлюють причину неблагополучного емоційного стану діючих персонажів.

Близько половини досліджених дітей вважають, що причиною емоційних переживань героїв є дії інших дітей. Інші ж причину неблагополучного емоційного стану ображеної дитини намагаються знайти в ній самій (її настрої, переживаннях, предметних діях тощо). Дослідники пояснюють це тим, що для дошкільнят найбільш звичними є ситуації індивідуальної діяльності, коли діє та переживає одна й та сама особа: Д1 (дії одного суб'єкта) – Е1 (емоції того ж суб'єкта). Ситуація ж діяльності «поряд» або спільної діяльності передбачає різноманітні зв'язки дій з емоціями, в тому числі й такий, коли дії однієї особи можуть визначати емоційний стан іншої: Д1 (дії одного суб'єкта) – Е2 (емоції іншого суб'єкта).

У дослідженні Т. Пономаренко [9] враховуються вищезначені особливості сприйняття дітьми художнього тексту, зокрема його емоційноморального змісту. Тож методика проведення бесід, основне завдання яких полягає в забезпеченні розгорнутості, вираженості емоційних переживань дітей з метою формування їх емпатії. В процесі бесіди дітям пропонують питання: на з'ясування розуміння змісту художніх творів на рівні дій героїв; на визначення емоційно-морального змісту твору в цілому, загальної моральної тональності художнього твору; використовуються питання, що передбачають вербальний опис труднощів героїв, їх емоційних (негативних чи позитивних) станів, переживання радості, горя, сорому, образи, вдячності; пропонуються питання, що сприяють конкретизації зв'язку між діями, вчинками, вербальними та невербальними способами впливу одного героя на емоційний стан іншого, тобто конкретизація зв'язку: Д1 (дії одного) – Е2 (емоції іншого); застосовуються питання, спрямовані на розуміння дитиною стану літературного героя через осмислення власних переживань.

Важливе значення у процесі експериментально-педагогічної роботи має використання імітації дітьми різноманітних емоційних станів героїв художніх творів. Прекрасним матеріалом для імітації стали фрагменти казок Г.-Х. Андерсена «Гидке каченя», «Дюймовочка», «Стійкий олов'яний солдатик» тощо. Дітям дуже подобались ці казки. Наведемо приклад такої імітаційної діяльності. Безпосередньо перед імітацією дітям пропонували згадати якусь із казок, наприклад, «Гидке каченя». Нагадували фрагмент із казки, який згодом мав бути розіграний: усі гнали гидке каченя. Навіть брати і сестри казали йому: «Хоча б вже кішка вхопила тебе, нестерпний виродку!» А мати додавала: «Очі б тебе не бачили». Качки щипали його, кури клювали, а дівчина, яка годувала птахів, штовхала ногою. Потім розпочиналася бесіда про зміст цього уривка на рівні дій героїв – птахи й людина презирливо й гидливо ставляться до каченяти, яке було не схожим на інших каченят. Вони вважають його потворним, гидким. Каченя не витримало зневажливого та ворожого ставлення до себе. Воно втекло через огорожу з пташиного двору. Потім уточнювалося, які ж саме почуття переживали герої: птахи, пташниця – огиду, презирство; а каченя – приниження. Обговорювалися виразні рухи, за допомогою яких можна було б зобразити ці почуття: огида – голова відкинута назад, брови насуплені, очі примружені, ніздрі роздуті й зморщені, кути губ опущені або ж навпаки – верхня губа підтягується вгору; приниженість – голова схилена, плечі зведені вперед, руки опущені. В ході імітації особлива увага зверталася на виразність зображення дітьми емоційного стану героїв. Виразність рухів аналізувалася, оцінювалася, заохочувалася.

Для імітації дітьми фрагменту казки Г.-Х. Андерсена «Дюймовочка» вихователь нагадував дітям її зміст та звертав увагу на епізод, в якому хрущ приносить дівчинку на дерево, де він живе: «Він (хрущ) сів з крихіткою на найбільший лист, нагодував її солодким квітковим соком і сказав, що вона страх яка гарненька, хоча й зовсім не схожа на хруща. Потім до них прийшли з візитом інші хрущі, які жили на тому ж дереві. Вони роздивлялися дівчинку з голови до п'ят, а хрущі-дами ворушили вусиками й казали: – В неї лише дві ніжки! Жаль дивитися! – В неї немає вусиків! – Яка в неї тоненька талія! Фі! Вона зовсім як людина! Як негарно! – сказали в один голос усі хрущі жіночої статі. Дюймовочка була дуже гарненька. Хрущу, який приніс її, вона теж спочатку дуже сподобалася, та раптом він зрозумів, що вона потворна, й не схотів більше утримувати її в себе – нехай іде, куди захоче. Він злетів з нею з дерева і посадив її на ромашку». При імітації діти, які зображали маленьких жуків, з презирством розглядали дівчинку-Дюймовочку, використовуючи виразні рухи: дивилися зверху вниз, голову відкидали назад, вигинали до верху брови, обличчя робили трохи витягнутим донизу. Вони зображали недобррозичливість також за допомогою рухів: відсторонювались, відходили від істоти, яку зневажають, ніби їх нудить від неї... Дівчинка-Дюймовочка, імітуючи страждання та печаль, стояла, схиливши голову, опустивши руки, трохи звівши плечі [8].

З п'яти років у дітей починається інтенсивний розвиток почуттєвої сфери і саме казка, є тим прекрасним інструментом, який може оживити їхні емоції та почуття. У старшому дошкільному віці є потреба в емпатичному відчутті через бурхливий розвиток комунікативних взаємин. І саме через казку можна впливати на почуттєву сферу і давати дітям ті надбання та навички, у яких є потреба, проте ще нема фізіологічної та вікової готовності.

Слід зазначити, що у старших дошкільників та молодших школярів необхідно задовольняти три основні фазові потреби:

I – потреба в автономності (бути самостійним, потреба в сепарації, вивільнення від гіперопіки з боку дорослого). Ця потреба гарно реалізується через казку, через шлях героя в казці та його становлення.

II – потреба в компетентності (я хочу вміти, але досвіду бракує) Проте сама дитина не може оцінити, що в неї недостатньо досвіду, тому в молодшому шкільному віці в неї з'являються різні страхи. Через подолання перешкод у казковому безпечному середовищі, набувається той необхідний життєвий досвід.

III – потреба в активності. У казці герой завжди активний, а кожна дитина, коли вона чує казку, вона ототожнює себе з героєм. Інколи через невпевненість дитина може обирати не головного героя.

Діти люблять слухати казку багато разів, тому що не сприймають світ цілісно, а сприймають його фрагментарно через брак життєвого досвіду. Тому дитині одну й ту саму казку необхідно прослухати кілька разів, щоб назбирати цих «фрагментів» і на основі них, створити своє цілісне бачення світу, про який ідеться в казці [7].

При роботі над казкою необхідно звертати увагу на такі ключові її характеристики:

- динаміка зміни відношення до себе головного героя, почуття, які викликаються під час знайомства та роботи над казкою;
- ідея та сюжет казки – про що казка та чого вона нас навчить;
- лінія головного героя – образ автора реальний (той, яким себе відчуває) або ідеалізований (яким прагне стати на порозі трансформаційних змін).

Тут потрібно звернути увагу на: як себе подає головний герой, який головний герой, динаміка зміни відношення до себе головного героя, як діє герой по відношенню до інших, стосунки з оточуючим світом, як це все проявляється через динаміку сюжету, чи дослухається герой до інших, чи робить висновки, чи рішення приймає самостійно і не дослухається ні до кого;

- символічне поле казки – внутрішній світ героя.

На цьому етапі роботи дитина має вибрати найяскравіші образи, які її вразили та навчитися самостійно обирати шлях (наприклад, три дороги, треба обрати одну, чому обрав саме цю).

Дорослим треба пам'ятати, що в казку дитину доцільно вводити за допомогою якогось чарівного предмета чи особи, ритуалу чи заклинання (чарівна скринька, чарівний мішечок, фея, чарівні слова та ін.).

Саме казка є мовою дитячої фантазії, тому діти завжди в казці знаходять віддзеркалення свого життя. Діти були в таких, або схожих ситуаціях, які описані в казці. Казка дає приклад позитивного героя, тому якщо герой може вболівати і переживати за когось, то й діти будуть цьому вчитися.

Робота над казкою має відбуватися у такій послідовності: читання казки вголос, навіть якщо дитина вмє читати. Тому що через сприйняття казки на слух у дитини збагачується емоційний досвід. Наступним етапом роботи над казкою є її обговорення, ілюстрування та драматизація.

Не слід забувати, що і негативний герой обов'язково має якісь позитивні якості. Тому через казку ми вчимо «добре-погано», «можна – не можна», і «чим це все може закінчитися».

Звертаючи увагу на негативного героя казки, дітям можна запропонувати пограти у гру «Казкова мандрівка», де діти, наприклад, стають у коло, хтось «голова» Вовка, а хтось «хвіст». І «голова» хоче погратися з «хвостом». Через таку гру у дітей формуватиметься уявлення про Вовка, що він не тільки може бути агресивним, а і грайливим та добрим.

Для такої гри доречно обирати звірів, яких діти знають з відомих їм казок.

Під час роботи з казкою педагогам слід враховувати певні принципи роботи, з метою розвитку емпатії:

- казки потрібно не тільки читати, а й створювати (інколи дитина переробляє казку чи по іншому її завершує), щоб зрозуміти переживання дитини;
- безумовне прийняття чарівного світу казки дитиною (об'єктивність з різних сторін казки чи з точки зору різних персонажів казки);
- уміння робити висновки після аналізу казки.

Під час роботи над казкою завжди необхідно пам'ятати її моралезнавчу мету. Тому дуже цікавим та дієвим буде прийом розповідання казки від імені різних персонажів казки (наприклад, казка «Івасик Телесик» від імені Баби Яги, або від імені Гусенятка, яке врятувало Івасика, казка «Курочка Ряба» від імені Яечка та ін.). Така робота сприятиме вихованню у дітей співчуття та співпереживання.

З метою розвитку емпатії у дітей доцільно проводити бесіду після прочитання казки. Серед базових питань, на які діти дають відповіді є:

- Про кого (що) ця казка?
- Хто з героїв вам сподобався, а хто не сподобався і чому?
- Чому той чи інший герой здійснив такий вчинок?
- Що було б якби герой не вчинив саме так?

Як він ще міг вчинити?

Якби в казці були лише позитивні герої, якою була б ця казка?

Якби в казці були лише негативні герої, якою була б ця казка?

Починаючи з п'ятирічного віку дитина починає ідентифікувати себе з людськими персонажами і тому діти цього віку люблять казки, де головним героєм є людина. Саме в цьому віці діти люблять чарівні казки. Чарівна казка відображає психічні процеси колективного несвідомого і в цьому є її перевага.

Зазначимо, що особливо зараз, в цих реаліях, в яких ми перебуваємо, дітям необхідно читати чарівні казки, де принци рятують принцес і добро перемагає над злом. Але усім треба пройти ряд випробувань, щоб дійти до перемоги.

Під час роботи над художнім твором необхідно не забувати обговорювати дії і мотиви поведінки героїв (добре-погано, як зробив би ти), в результаті чого відбувається формування відчуття балансу та як наслідок емпатійних почуттів. Метафоричне перенесення на казкові образи дає можливість безпечно обговорити ту чи іншу ситуацію, тому що коли ми б прямо обговорювали поведінку дітей (добре вони зробили чи погано), то це могло б їх травмувати. Відтак, коли ми оцінюємо поведінку персонажа це буде безпечно для дітей, вони зможуть відкритися, проаналізувати і зробити правильні висновки.

Висновки. В результаті роботи над казкою у дітей виховуються моральні якості, емпатійні прояви позитивної поведінки, формуються ціннісні орієнтири, які діти беруть за основу на все життя.

Література:

1. Арановська-Дубовіс Д. М., Заїка О. В., Цопа Є. А.. Роль казки у психічному розвитку дитини-дошкільника. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 10–12.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (Стандарт дошкільної освіти) (нова редакція): Науковий керівник: Т.О. Піроженко проф., доктор психологічних наук. член-кореспондент НАПН України; Авт. кол-в: Бйаєр О.М., Безсонова О.К., Брежнева О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л. П., Косенчук О. Г., Корнєєва О.Л., Лисенко Г. М., Левінець Н. В., Машовець М.А., Мордоус І.О., Нерянова С. І., Піроженко Т. О., Половіна О. А., Рейпольська О.Д., Шевчук А. С. Київ, 2021. 37 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (Дата звернення 19.03.2023 р.).
3. Валлон А. Психічний розвитку дитини : Київ, 1967. 195 с.
4. Виховання гуманних почуттів у дітей / за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168 с.
5. Лаврентьєва Г.Н. Джерела доброти. Київ: Слово, 2008. 214 с.
6. Олійник О.М. Розвиток емпатії у дітей старшого дошкільного віку в процесі театралізованої діяльності. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 9. [Електронний ресурс]. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/9-17.pdf>. (Дата звернення 19.03.2023 р.).
7. Поніманська Т. Моральність має бути свідомою. *Дошкільне виховання*. 2013. № 8. С. 3-5.

8. Пономаренко Т.О., Волинець Ю.О. Розвиток емпатії у старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти. Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка «Молодий вчений», № 11 (63). 2018 р. С. 256–262. [Електронний ресурс]. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/62.pdf> (Дата звернення 19.03.2023 р.).

9. Пономаренко Т.О. Формування доброзичливого відношення до однолітків у дітей молодшого дошкільного віку. Гуманітарний вісник «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Додаток 3 до вип. 36. Том II(18): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ: Гнозис, 2016. С. 117–125.

10. Сухорукова Г. Виховання людяності – проблема сучасності. Педагогіка кордоцентризму В.О. Сухомлинського. Дошкільне виховання. 2012. № 8. С. 2–6.

References:

1. Aranovska-Dubovis, D. M., Zaika, O. V., Tsopa, Ye. A. (2000). Rol kazky u psyhichnomu rozvytku dytyny-doshkilnyka [The role of fairy tales in the mental development of a preschool child]. *Praktychna psyhoholiiia ta sotsialna robota – Practical Psychology and Social Work*. № 3. pp. 10–12. [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (Standart doshkilnoi osvity) (nova redaktsiia) (2021) [Basic component of preschool education (Standard of preschool education) (new edition)]: Naukovi kerivnyk: T.O. Pirozhenko prof., doktor psyhoholichnykh nauk. chlen-korespondent NAPN Ukrainy; Avt. kol-v: Biaiier O.M., Bezsonova O.K., Brezhnieva O.H., Havrysh N.V., Zahorodnia L. P., Kosenchuk O. H., Kornieieva O.L., Lysenko H. M., Levinets N. V., Mashovets M.A., Mordous I.O., Nerianova S. I., Pirozhenko T. O., Polovina O. A., Reipolska O.D., Shevchuk A. S. Kyiv, . 37 p. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

3. Vallon, A. (1967). *Psyhichnyi rozvytku dytyny* [Mental development of the child]. Kyiv. 195 p.

4. Vykhovannia humannykh pochuttiv u ditei / za nauk. red. T. Pirozhenko, S. Ladyvir, Yu. Manyliuk. Ternopil: Mandrivets, 2010. 168 p. [in Ukrainian].

5. Lavrentieva, H.N. (2008). *Dzherela dobroty* [Sources of goodness]. Kyiv: Slovo. 214 p. [in Ukrainian].

6. Oliinyk, O.M. (2010). Rozvytok empatii u ditei starshoho doshkilnoho viku v protsesi teatralizovanoi diialnosti [Development of empathy in children of older preschool age in the process of theatrical activity]. *Problemy suchasnoi psyhoholii – Problems of modern psychology*. Vypusk 9. URL: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2017/06/9-17.pdf>. [in Ukrainian].

7. Ponimanska, T. (2013). *Moralnist maie buty svidomoiu* [Morality must be conscious]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. № 8. pp. 3-5. [in Ukrainian].

8. Ponomarenko, T.O., Volynets, Yu.O. Rozvytok empatii u starshykh doshkilnykiv v umovakh zakladu doshkilnoi osvity [Development of empathy in older preschoolers in the conditions of a preschool education institution]. *Pedahohichniy instytut Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka «Molodyi vchenyi» – Borys Grinchenko Pedagogical Institute of Kyiv University "Young Scientist"*. № 11 (63). 2018. pp. 256–262. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/62.pdf> [in Ukrainian].

9. Ponomarenko, T.O. (2016). Formuvannia dobrozychlyvoho vidnoshennia do odnolitkiv u ditei molodshoho doshkilnoho viku [Formation of a benevolent attitude towards peers in children of younger preschool age]. *Humanitarnyi visnyk «Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody» – Humanitarian Bulletin "Pereiaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda"*. Dodatok 3 do vyp. 36. Tom II(18): Tematychnyi vypusk «Mizhnarodni Chelpanivski psyhoholo-pedahohichni chytannia». Kyiv: Hnozys. pp. 117–125. [in Ukrainian].

10. Sukhorukova, H. (2012). Vychovannia liudianosti – problema suchasnosti [Education of humanity is a modern problem]. Pedagogika kordotsentryzmu V.O. Sukhomlynsko. Doshkilne vykhovannia – Pedagogy of cordocentrism V.O. Sukhomlynskyi. Preschool education. № 8. pp. 2–6. [in Ukrainian].

